

Ami az életrajz mögött van

Tverdota György: *Gondoljátok meg, proletárok I. – Az ifjú József Attila*
Budapest, Osiris Kiadó, 2021, 888 oldal

József Attila tragikus sorsa és nehéz élete lehet az egyik oka annak, hogy neve még az irodalommal kevésbé kibékülők lelkében sem vész a feledés homályába a középiskolai érettség követően. Jóllehet mindehhez az irodalom népszerűsítésén fáradozók is jócskán hozzátettek azzal, hogy jelentős hangsúlyt helyeztek József Attila életének azon aspektusaira, amelyekkel az átlagolvasó számára könnyebben „eladhatóvá” válik alakja. Éppen ezért sokak számára József Attila az a kiemelkedő magyar költő, aki boldogtalan szerelmek és nehéz élet után választotta a halált, ám azt csak kevesen tudják megmondani, mitől kiemelkedő valójában. Vagyis líráját kevesebb szakavatott szem olvassa. Misztifikált magánéletén túl költészete már csak az igényesebb kultúrafogyasztót érdekli, és még kevesebben akadnak, akik arra vállalkoznak, hogy egyszerre ismertetnek meg az életrajzzal és az egyes művekkel. Ez már olyan terület, ahová túlnyomórészt csak a tudós irodalmár merészkedik, s jó esetben nem azzal a céllal, hogy amúgy is terjedelmes publikációs listáját bővítse, hanem hogy megálljt parancsoljon annak a folyamatnak, amelynek eredményeként a köztudatban már csak egy steril József Attila-kép él.

Az életrajzi olvasat elkötelezettjei úgy vélik, hogy ha megfosztjuk a művet az életrajzi adaléktól, és nem látjuk az embert a mű mögött, akkor mind a műről, mind a szerzőről alkotott képünk töredékes. Ritkán akad olyan könyv az ember kezébe, amelyet egyaránt olvashat érdeklődő középiskolásként vagy már kutató akadémikusként. Tverdota György kétkötetesre tervezett monográfiájának első része – amely József Attila fiatal éveivel foglalkozik, az 1920-as évekkel bezárólag – mégis ilyen kötet, és ez az egyik nagy erénye. Tehát bátran kézbe veheti az is, aki csak József Attila életét szeretné behatóbban megismerni, illetve az is, aki szakavatottan nyúl akár *A szabad ötletek jegyzékéhez*, és nem jön zavarba az irodalomelméleti kérdésektől sem. Annak oka, hogy Tverdota kötete nem zárja ki az olvasók egyik vagy másik táborát sem, nem pusztán a tartalmi sokszínűségben és rétegzettségben lelhető fel, hanem abban is, hogy Tverdota jól ír. Olyannyira jól, hogy ha az ember azzal a szándékkal ül le őt olvasni, hogy kész jegyzetapparátust készít belőle, igen hamar azon kapja magát, hogy egy betűt sem jegyzett föl, mert „elvitte”

a szöveg. Tverdota mesél, de úgy, hogy közben végig jelen van a tudós ébersége és elemzői attitűdje. S mindez együtt tovább gazdagítja és élteti az egyébként virágzó József Attila-kultuszt.

Éppen, mert kultuszról beszélünk, érdemes eltöprengeni azon, hogy még mit adhat nekünk egy sokadik interpretáció. Sokan és sokféleképpen értelmezték már József Attilát, és úgy tűnik, hogy az intertextualitás bűvkörébe vont a irodalomtudományt is: talán valóban megírtak már mindent, és csak újraírás lehetséges. Mégis az újraírásnak is van értelme és célja – Tverdota szerint például a korrekció, az idejétmúlt vagy azóta meghaladott interpretációk javítása. Hiszen ma már más kérdéseket tartunk fontosnak, és a kérdezés iránya, módja is megváltozott. Honnét közelítsünk hát József Attila alakjához? A művek vagy az életrajz felől? Tverdota az utóbbi megközelítés elkötelezettjeként az életrajzkutatást és a referenciális olvasatot tűzte zászlajára. Mindezek fényében döntött úgy, hogy szakít „az elemzést pusztán az elemzésért létrehívó öncélúsággal. [...] [Mert] az irodalom és a művészetek nagy teljesítményei nem azért születtek, hogy belefussanak az interpretációk mocsarába”. (17.) A Tverdota által is képviselt életrajz melletti elköteleződéshez az a meggyőződés kapcsolódik, hogy a szöveg önazonossága úgy őrizhető meg, ha reprezentálja a szöveg háttérben rejlő költő, szerző alakját. E meggyőződés szerint többet, teljesebbet árul el magáról a mű, ha ismerjük szerzőjét és születési körülményeit. S valóban, a szöveg nem választható le szerzőjéről, ugyanakkor Tverdota mintha megfelelkezne arról az újraértésről, amelynek elkötelezettje, és amely szerint a szöveg él, túléli szerzőjét. József Attila verseinek olvasásakor is minden bizonnyal többet kapunk, ha ismerjük a versek keletkezési körülményeit, de a szöveg csak akkor kezd igazán élni, amikor kapcsolatba lép az olvasóval. Persze mindez lehet csupán a Tverdota választotta módszertan járulékos vesztesége, amelyet a pszichológizálás szintjére emelkedő (szerzői) profilalkotás követel meg.

A kötet első része – bár a tartalomjegyzék nem utal rá – szinte teljes egészében ennek a szemléletmódnak rendelődik alá, míg a második inkább történeti kitekintést és műelemzést tartalmaz. A személyiség fejlődésének és

történetének mélyreható analizálása lehetőséget nyújt Tverdótának arra, hogy relációkat állapítson meg az életrajzi források és a költői feldolgozás között. E munka eredményeként – többek között – a proletárköltő jelző, amely egybeforrt József Attila nevével, gazdagabb jelentésre tett szert. Tverdota nem pusztán száraz életrajzi adalékokat csepegtet a nélkülöző József Attiláról, hanem a szegénység természetrajzát vázolja fel, bemutatva a költő életének azon narratíváit, amelyekben a szegénység reprezentálódik, és amelyek jelentős hatást gyakoroltak mind a társadalmi beilleszkedés folyamatára, mind a költői indulásra. Tverdota megjegyzi, hogy bár József Attila „szocialista meggyőződését, kommunista párttagságát el lehet hallgatni, de ha számításon kívül hagyjuk, megnehezítjük költészetének megértését”. (18.) A költő eszmei elkötelezettségei pedig szorosan kapcsolódnak a lírai én és az életrajzi én közti viszonyhoz, hiszen a szocializációs közeg kijelöli a későbbi eszmei, gondolati elkötelezettségek irányát. A szegényparasztság és a külvárosi gyári munkásság rétegéből az értelmiséghez való felemelkedés nem mehetett volna végbe az ifjú tehetséget felfedező tanárok és a család köreiből felbukkanó s mintegy mecénási szereppel bíró értelmiségiek – például az ügyvéd Makai Ödön – támogatása nélkül. Ugyanakkor József Attila sosem tudta maga mögött hagyni a szegénység kultúráját.

Tverdota háromfajta elbeszélői helyzetet különböztet meg a szegénységről szóló költői beszéd mögött. Az első az elbeszélő érintettsége a témában, amely meghatározza célkitűzését, ez lehet egyfajta megszabadulási kísérlet a szegénység súlyától, vagy az áldozati szerep vállalása, amikor „panaszt tehet az őt sújtó sorscsapás miatt”. (52.) Míg „a második típusú elbeszélői helyzetben időelcsúszást, olykor jelentős ugrást tapasztalhatunk a megszólalás jele és a versben idézett élmény, tapasztalat között, [amely] ugrás jellemzően a felnőtt emlékezetbeli visszatérése gyermekkorába”. (ugyanott) Ettől különbözik a harmadik típusú elbeszélői helyzet, amely nem időbe ágyazott, és mások szegénységtapasztalatáról szól. Jóllehet mások tapasztalataihoz nem férünk hozzá, így aki sohasem volt szegény, nem abból a helyzetből ír, mint az, aki tudja, milyen szegénynek lenni. Éppen a személyes tapasztalat az, amely révén e tapasztalat kiterjeszthető a közösség felé, s Tverdota szerint ez a fajta kiterjesztés József Attila költészetének egyik meghatározó, de nem egyedülálló vonása. Ezért lehetett proletárköltő: képes volt személyes élményeit a kollektivitás szintjére emelni, azokat elérhetővé

tenni. Ugyanakkor a meghatározó hang nem a panaszé, hanem egy erős retorikus, a nyilvánossághoz, közösséghez intézett felszólalásé. „A szellemi térbeli viszony mintáját Ady proletárversei képezik, amelyek nem szoros értelemben vett azonosságtudaton, hanem a költőelődj jogkiterjesztő, a történelmen kívül szorult néprétegek nemzetbe történő integrálásának szándékát megfogalmazó logikáján alapultak” (380.) – írja Tverdota, aki szerint a költői indulás időszakának meghatározó magatartása volt az én és a ti szétválasztása, egyfajta kiemelkedés a proletárság tömegéből, s e helyzetből való beszéd.

A költői attitűd mélyrétegeinek megértéséhez észre kell venni azt, amire Tverdota a személyiség felfejtésekor és a műelemzések során is utal: hogy József Attila, a szegénység kultúrájából való kitörési szándékkal szoros összefüggésben megteremtett egy kompenzációs alakot, egy másik ént. Ennek a rejtett éntnek a feltárása azért is elengedhetetlen, mert „a szöveg a költő életrajzából és lelkivilágából bomlik ki. De a lírai én kivételése nem tükrözési viszony, hanem egy potencialitás megvalósulása, [...] az én olyan kiteljesedése az adott pillanatban, az adott kontextusban, ami az életrajzi énből nem következtethető ki.” (359.) Ezért végez Tverdota szinte mélylélektani elemzést és (kisebb mértékben) műelemzést is. A kettő szövedékéből olvasható ki, ismerhető fel az igazi József Attila. A lírikusról kialakuló képünk hitelességét tovább erősíti, hogy Tverdota jelentős mértékben merített a költő kortársainak, szűk és tágabb rokoni, ismeretségi körének emlékeiből, kezdve József Jolántól a volt iskolatársig. Érdemes elolvasni a hivatkozott szövegeket, memoárokat, hiszen például Vágó Márta megint csak más képet tud nyújtani József Attiláról, mint az, aki kívülről, szakértői szemmel, mintegy objektíve közelít a költő alakjához, amely kívülállásnak és nézőpontnak természetesen szintén megvan a maga nyeresége és előnye.

Aki vállalkozik e grandiózus munka végigolvasására, az előtt egy eddig valóban ismeretlen József Attila jelenik majd meg. Tverdota munkája nem az életrajzi adatok tekintetében kiemelkedő mű, hanem szemléletmódjában. Képes olyan értelmezési horizont kialakítására, amely nem követel magának kizárólagosságot: az életrajz felőli olvasatba integrálja a műértelmezést. Bárhonnan is közelítsünk hát József Attilához, ha e nagymonográfiára bízunk magunkat, biztosak lehetünk benne, hogy teljes képet nyerünk az ifjú József Attiláról, s még több kedvet a következő kötethez.